

ÍRÓK A KÖZÉPPONTBAN

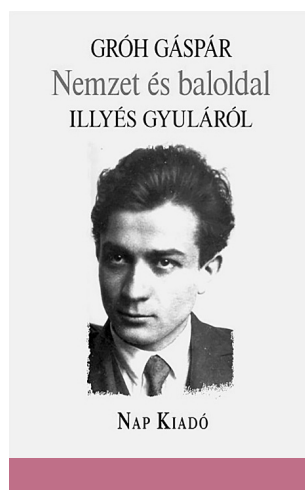
KOVÁCS FLÓRA

Térségünk irodalmában vagy legalábbis a magyar irodalomban a közélettel való foglalatosság erőteljesen megmutatkozik. Ebből levezethetjük, hogy szerzőink nagy hányada érdeklődik, gondolkodik arról a közösségről, amelybe beleszületett. Nem meglepő így az írásaik nyelvezetében fellelhető néhol esz-széisztikusnak, néhol az elkötelezett irodalom sajátosságának tartott vonás. Jelen szöveg olyan négy kötetről nyilatkozik, amelyek mindegyike egy jelentős irodalmi személyiség kollektivitáshoz való viszonyát tárja fel. Gróh Gáspár és Füzi László az irodalom- és kultúratudomány szempontjából fontos kötetet hoztak létre, Mező Gábor a publicisztika eszköztárával mélyítette el a József Attila életéről való tudásunkat, Falusi Márton vegyes műfajú könyve pedig elgondolkodtató problémáinkat veti fel.

NÉPI BAL

Gróh Gáspár *Nemzet és baloldal. Illyés Gyuláról* című kötete bátran és egyértelműen szól az író személye körüli, máig tartó, „kétkulacsosságot” érintő vitákról.¹ A szerző álláspontja: egyrészt nem helytálló a vád, másrészt „mivel ez a vád nem tény, hanem vélemény alapú volt, nem lehetett megcáfolni”. Arra viszont elegendő, hogy a neves író személyét gyanú övezze. A baloldali látásmódot Illyés nem elméleti traktátusokból vette, hanem abból a társadalmi közegből, ahova született, azaz a hierarchia alacsony fokának tapasztalatából. Ennek egyik következménye nehezen besorolhatósága: Gróh szerint valamiféle köztes helyen lehetett, úgymint „a szociáldemokráciától kissé balra, de a kommunistáktól erősen a közép felé”. Emellett Illyés elveinek léteztek 1848-as gyökerei, hiszen gyerekkorában még a forradalom nem tűnt oly távolinak. Nagy valószínűséggel az író nemzeti hozzáállása okán idegenkedett a hatalom elfogadhatóságától. Az előző rendszer tehát nem igazán tudta, hogyan viszonyuljon hozzá. Kötetei, írásai megjelenhettek, de nem egyszer szóba hozta Illyés, hogy talán ő az egyik legtöbbet cenzúrázott író. A gyűlölet és az elismerés kettősségét érezhette, amint a szerző írja, „abszurd helyzet: Illyést az ellen a hatalom ellen védelmezik, amelyik ünnepli. Védni kisajátítása és átértelmezése ellen kellett, az általa képviselt értékrendet védelmezve: mert miközben a hatalom a *személyt* kitüntette, gondolatai terjesztésében akadályozta” (kiemelés az eredetiben). A berendezkedés e típusa és a szokás vezetett az öncenzúrához még az „ünnept” írók esetében is. A tollat ragadók már szinte automatikusan alkalmazták ezt, csakúgy, mint azt a nyelvezetet, amelynek repedéseibe valódi mondanivalójukat becsempészhették.

1 Gróh Gáspár: *Nemzet és baloldal. Illyés Gyuláról*. Nap, Bp. 2025.

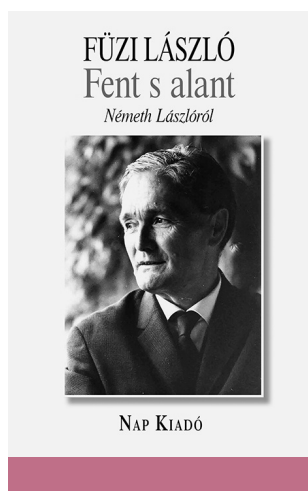

Gróh Gáspár: *Nemzet és baloldal – Illyés Gyuláról* (2025)

Az állam a kulturális közegben szerette a fent említett, támogatás és akadályozás kettősségét alkalmazni. Ebben a taktikában felülmúlhatatlan volt Aczél György. Többek között ennek révén tudta létrehozni a kultúrát művelők között az egymással szembeni bizalmatlanságot vagy, végtetesebben szólva, a szembenállást. Illyésnek volt valamelyest befolyása Aczél felé, ez pedig irritálta az irodalmi élet nem egy szereplőjét. Ennek a hatásnak velejárója volt a határon túli magyar írók ügyének előmozdítása. Egyáltalában **Illyésnek köszönhető, hogy az elszakított nemzetrészek irodalmáról lehetett érdemben nyilatkozni.** Amint olvassuk is, „Aczél működésében észrevehető az Illyéssel való találkozások sok nyoma, így az elszakított nemzetrészekkel kapcsolatos magatartásában is. Ezt feltételezhetjük abban az 1968 utáni fordulatban, amikor az irodalompolitika hajlandó lett tudomásul venni, hogy az országhatáron kívüli magyar irodalom is – magyar irodalom”. Ezen túlmenően ismeretes volt mindenkori közbenjárása írók kapcsán, miután „természetes volt számára az is, hogy védje az akár a jobb-, akár a baloldaltól indított eljárásokban és perekben meghurcolt íróársakat, Féja Gézától Szabó Lőrincig és Németh Lászlóig, akivel 1956 után Déry Tibor védelmében kereste föl Kádár Jánost, hogy aztán a hetvenes években több-kevesebb sikerrel Aczél György segítségét kérje például Sütő András, Duray Miklós, Kallós Zoltán védelmében.”

Aczélnak a népektől különböző világlátásán azonban Illyés sem változtatott. Bár a hatalomnak megvolt a polgársággal, a polgárosodással szembeni ellenérzése, a népiek a paraszti rétegeknek éppen a polgárosodás irányába terelését óhajtották. Ez az ellentét kibékíthetetlennek látszott. A 20. század elejének közepének baloldali alakjai ugyanakkor a népiek baloldaliságát gyanakodva szemlélték, hiszen az utóbbiak a helyi társadalmat nem az internacionalizmus felé akarták mozdítani. A vizsgált szerző esetében még fokozottabban kitapintható volt a magyarság melletti elköteleződés, hiszen Illyés a „magyar nép nemzetiségi erősítésén” fáradozott. Ebből a felfogásból jöhet a népi-urbánus vita rá vonatkozó vonulata, melynek eredete Illyés nemzetföltéséhez köthető, mivel ő a pángermán törekvésekben a Dunántúl elvesztését vizionálta. Ebben a jóslatban a „későbbi – mondjuk így – urbánus oldal nacionalista elfogultságot” fedezett fel. Gróh magyarázata meglepőnek tűnő sajátossága, hogy Illyést tárgyalva **a népi-urbánus csörtét a baloldal „belháborújának” tekinti.**

A magyarországi szellemi közeg felosztottságát görcső alá véve hamar a szintén népiek közé sorolt Németh László munkásságához érünk, amely Gróh szerint Illyésével egy gondolkodási nívón helyezhető el. Füzi László *Fent s alant* című, ugyancsak 2025-ös kötete Németh Lászlóról és recepciójáról tartalmaz tanulmányokat.² Gróhhoz hasonlóan megkísérli itt Németh László közösség-szemléletének, ideológiai hovatartozásának attribútumait vázolni. E kísérlet vélhetjük a legnehezebbnek, mivel e szerző „minőségszocializmus” elvét többen és több szemszögből igyekeztek már megvilágítani. A könyv alkotója épp ezen a ponton, tehát a túltárgyaltság okán, nem akar társadalomfilozófiai mélységeket elemezni. Ebből adódóan azonban a Németh László-i szocializmus kissé obskúrus marad számunkra. Füzi Németh László elszigetelődését elsősorban nem az ideológiák felől értelmezi. András Sándor nyomán az eltérő értelmezések alapul nem vételét hangoztatja, mondván, „ezek közül számomra az a legfontosabb, hogy az »artificiális« Németh László a maga gyakorlatiatlan módján a szereptudataiban élve nem tudta megítélni, hogy gondolatai miképpen hatnak a körülötte lévő világra vagy a körülötte lévő emberekre”. Füzi szemlélete mellett szóljon, hogy az író pszichológiai beállítottságát emeli ki. Ettől függetlenül a minőségszocializmust említi, ily módon meg kell próbálnunk annak lehetséges magyarázatait nyújtani. Németh László elszigetelődése eredhet abból, hogy erős kritikával illette a magyarországi szocializmust. Olybá tűnik, mintha vulgármarxizmusnak vélte volna. Egyértelműen a marxizmustól különböző elvben gondolkodott. Szocializmusvariációja egyedi, nála az egyéni teljesítmény értékelődik fel, ám a közösség javára. Az előbbi maga után von remélhetőleg minőséget, míg az utóbbi jegy a nemzet, így a hagyomány tartalmait bővítve viszi tovább. Elképzeléséhez szüksége lett volna a népi

Füzi László: *Fent s alant* – Németh Lászlóról (2025)

2 Füzi László: *Fent s alant. Németh Lászlóról*. Nap, Bp. 2025.

Nagy nemzedék –
Illyés Gyula és
Németh László
1962-ben
(Fortepan /
Németh László Társaság)

írók olyan szemléletére, amely minden osztályszempontúságot háttérbe szorít. (A kérdéskörrel összetettségében szól Békés Márton *A hagyomány forradalma. Németh László politikája* című 2009-ben megjelent könyvében.) Füzi szerint az 1956-os reformelgondolásokban Németh László a változtatások lehetőségeit látta, aztán „politikai gondolkodása az ötvenes évek végén, a kádári erőszakhullám erőteljes kibontakozását, főképpen pedig Nagy Imre kivégzését követően alakult át, számára ekkor vált nyilvánvalóvá a Kádár-rendszer megőrződése”.

Az előző kötetben olvashattuk, hogy a megerősödött hatalom nagyban alkalmazta az értelmiségi csoportok szembeállítását. Németh László kárára szintén végrehajtott a rendszer taktikai lépéseket: az 1956. decemberi ülésen elismerték, Kossuth-díjat kapott, majd azt híresztelték, hogy miniszter lesz. Ezek mind csapdahelyzetekbe lökték az adott szerzőket, hiszen a közvélemény elpártolását vonhatták maguk után. A díj különösen a figyelem központjában volt. Németh László nem határolódott el a díjtól, ám az összeget a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumnak ajánlotta fel. Ekképpen tudta a számára állított csapdát kikerülni.

A *Fent s alant* szerzője jó érzékkel a hódmezővásárhelyi és a sajki időszakot az író pszichológiai jegyeit bemutatva jellemzi. Szerinte Németh Lászlónak az ellentétekben bővelkedő tettek és attribútumok voltak a sajátosságai. Ennek egyik következménye az állandó helyváltoztatásra való nyitottság, így „miközben átélte egy-egy tájhoz való kötődését, már egy másikban való elhelyezkedésének lehetőségét kereste”. Füzi részben az antinomikus vonások segítségével magyarázza a családon belüli rendezetlenséget: az egyszerre a családhoz és az írói pályához, a művekhez való kötődés szétfeszítette az idegrendszert. A szerző meggyőzően vezeti az olvasót a kettősségek feltárása felé. Szabó Zoltán felosztását követve Németh László személyiségében két embertípus meglétét jelzi: a természetes emberét, aki a *Tanú* első szakaszának egyéne, s nem a szerepeiben él, illetve az artificiális emberét, aki viszont az „íróság” figurájának akar megfelelni nagy művekkel. A kettő egymásra következése okozhat zavart az individuumban. Ez a tipológia egy személyen belül mutatja az eltéréseket, de tudható az író és a felesége közötti jelentős, személyiségtípusbeli különbség is, amely egy életen át vitákat eredményezett. A rendszerezésből leszűrhető Füzi vonzódása a besorolhatóságon alapuló értelmezésre. Gyaníthatóan ezért kedveli a Németh László kapcsán oly sokszor emlegetett, tájakkal párosítható tipológiát. Az *Égető Esztert* például kiemelten a hódmezővásárhelyi ihletésű regények között tartjuk számon, a kötet a helyhez kötődés kérdéskörét és a hatalom íróhoz való viszonyulását példázza. A remekmű csak az 5. kiadásban jelenhetett meg eredeti verziójában, hiszen addig Király István kifejezett nyomásgyakorlására változtatást kellett eszközölni rajta. Ha a Hódmezővásárhelyhez társítható írások elemzésénél maradnánk, akkor nehezen tudnánk újat mondani, hiszen ezt az időszakot Grezsa Ferenc mélységeiben tárgyalta (*Németh László vásárhelyi korszaka*). Vélhetően Füzi ez oknál fogva nem időzik hosszabban e korszaknál. Teljes meggyőződéssel állítható, hogy a kötet csúcspontja az *Irgalom* című munka vizsgálata. **Revelatív elemzést olvashatunk**, mely szerint a szépíró etikai programja e könyvnel mutatkozott meg. Végigvezet minket a fejezet a gyermekkori, családtörténeti meghatározottságokon, a természetes emberhez való visszatérésen, továbbá elfogadtatja azt a magyarázatot, hogy Németh László egész pályája az *Irgalom* felé irányult.

MOZGALMÁROK HÁLÓJÁBAN

A két, erősen irodalom-, kultúratudományos megalapozottságú könyvtől zsurnalisztikai nyelvezetében tér el Mező Gábor *Kiterítetek úgysis. József Attila és a mozgalmárok* című publikációja.³ Ez nem jelenti azt, hogy a kötet kevésbé lenne hiteles, sőt a **József Attilát körülvevő kapcsolati háló feltárásában hiánypótló munka**. (Ez a nyomozói attitűd jellemezte *A kultúra megszállása* és *A tévé megszállása* című korábbi könyveit.) A háló számai ugyanakkor oly mértékben egymásba hurkolódnak, keresztezik egymást, hogy az olvasónak nem egyszer nehéz kibogozni azokat. Ez részint következhet abból, hogy a mozgalmárok szerettek több néven létezni, ami akár gyökértelenségükből is eredhet. Mező egyik legfontosabb megállapítása márpedig éppen az, hogy József Attilát úgynevezett „gyökértelen” figurák vették körül, mint írja, „hőseink, a József Attila történetében felbukkanó főszereplők maguk is gyökértelen emberek. A családjukkal szembefordultak (például Gyömrői Edit), számtalan nevük,

3 MEZŐ GÁBOR: *Kiterítetek úgysis. József Attila és a mozgalmárok*. Századvég, Bp. 2026.

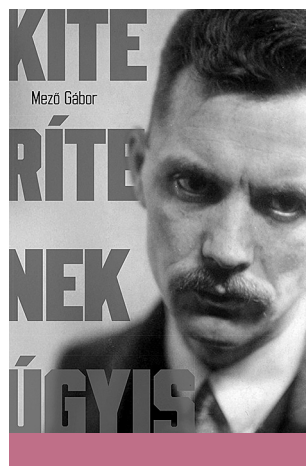
élettársuk, férjük vagy feleségük volt, és gyakran a gyerekeikkel sem törődtek, talán kötödni sem tudtak igazán (látni fogjuk Gyömrői és Szántó Judit gyermekének a sorsát), s a mozgalmon kívül sokáig nem is hittek semmiben”. Az ilyen magukra maradt egyének könnyen csatlakoznak bármiféle csoporthoz, amelyben a közösség megtartó erejét, még ha ideiglenesen is, de érzékelik. Ha egy szélsőséges közegről van szó, akkor az formálja, majd kisajátítja őket.

József Attila sem véletlenül került a mozgalmárok közelébe. Családja révén hordozta a megtartás hiányát. Édesanyja nem akaratlagosan örökölte ezt tovább, hiszen maga sem egy teljes családban nőtt fel, „körülbelül 10 éves lehetett, amikor az édesanyja, Demeter Julianna elzavarta otthonról az édesapát, Pöcze Imrét” (Mező itt Garai Lászlót idézi). Az egyedül nevelés a költő családjában ugyancsak bekövetkezett: József Áron elhagyta a feleségét és a gyerekeit. Az eleve érzelmileg instabil anya, Pöcze Borbála nem tudta eltartani a gyerekeket, s elkeseredését a korábban imádott fiúgyermeken töltötte ki. Az individuum nevének átírása sem újdonság József Attilának, csak ő gyerekkorában ezt nem akaratlagosan szenvedte el, hanem a közösség önnön tudatlanságából következően nevezte Pistának. A személyiségzavar megalapozása ily módon jutott érvényre. A költő egyetemistaként került Bécsbe, amely város „ekkoriban a kommunista mozgalom egyik kedvenc menedéke, találkahelye volt”. Ráadásul létezett Bécsben egy Atlantis nevű kávéház, amelynek bérloje magyar volt, és ott gyülekeztek a mozgalom elkötelezettjei. József Attila nem egy ismeretséget köszönhetett ennek a helynek és Bécsnek. Úgy tűnik tehát, hogy a mozgalmárokhoz sodródásra minden készen állt.

A kánonban hosszú időn át nagy szerepet játszó Rákosi-féle kapcsolatot József Jolán hintette el 1950-es könyvében. El lehet fogadni különböző adatok alapján, hogy a költőt és annak kisebb lánytestvérét gyámság alá vevő Makai Ödön védte Rákosit a perében, és általa találkozhatott a fiatal fiú a későbbi diktátorral. Az idősebb nővér azonban túlzottan kiszínezte a múltat, mondhatnánk azt is, hogy átírta. Komlós Aladár a költő pályáját kutatva ellenben nem erősítette meg ezt az ismeretséget, s talán éppen ez okozta egyetemi karrierjében a szakadást. Makai kommunista mozgalmi kapcsolatai nem megkérdőjelezhetők, viszont „a ’45, s főleg a ’47 utáni publikációkat tekintve mind Németh, mind József Jolán és Szántó Judit megbízhatatlan forrás” – olvassuk Mező kötetében. A rendszerváltás előtti recepciót szemlélve láthatjuk, hogy ebben a tekintetben a mozgalmár szerető, Szántó Judit volt erősen kiemelt. De a családjával hamar szakító, ugyancsak a fenti mozgalomhoz közeli Gyömrői Edit alakja sem kerül háttérbe Mező munkájában, bár a kötet szerzője kissé érthetetlennek tartja a pszichoanalitikus funkcióját: a „szakmabeli Kozmutza Flóra például nem tudta, hol képezték ki, milyen módon, továbbá miféle bizonyítvánnyal bír. Orvosi diplomával nem rendelkezett. [...] Előttünk áll tehát egy jó szándékú, ám ugyancsak bizonytalan pszichoanalitikus” (Mező ezzel kapcsolatban Mórocz Zsoltot idézi). A korszakban természetesen e szakmai végzettség összetett lehetett, a hagyományos képzés talán ritkaságszámba is ment e területen. A publicisztikai stílus tulajdonságai mellett mindenképpen **említésre méltó a könyv időnként humoros, máskor rendkívül szép nyelvezete**, miközben a *Kiterítenek úgyis* alapos kutatómunka eredménye.

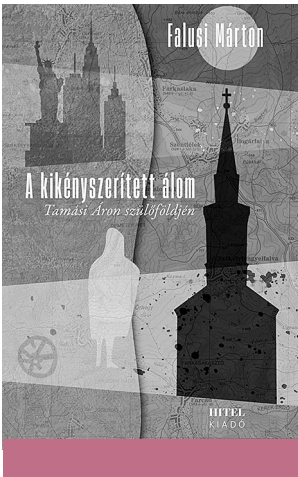
VALÓSÁG ÉS ÁLOM KÖZÖTT

Az eddig említettek sorából kissé kirí Falusi Márton *A kikényszerített álom. Tamási Áron szülőföldjén* című műve.⁴ Az eltérést a meghatározhatatlan műfajiság teremti: vélhetjük a munkát esszékötetnek, amely egy utazáshoz kötődik; gondolhatjuk szociográfiai írásnak, amelybe ettől függetlenül szépírói passzusok keverednek. A műfajiság besorolhatóságát szétfeszítik a kötet kezdő és záró sorai is: „Én vagyok az, de ahogy lenni szokott, nem egészen én.” Vagy az, hogy „a feszületet fejünk fölé tartva eredünk útnak az Ábel Bölcsője Panzióhoz, ahol megszólal a harang. Kiülünk a verandára, ölbé veszem F. laptopját, és

Mező Gábor: *Kiterítenek úgyis – József Attila és a mozgalmárok* (2025)

4 FALUSI Márton: *A kikényszerített álom. Tamási Áron szülőföldjén*. Hittel, Bp. 2025.

Falusi Márton: *A kikényszerített álom – Tamási Áron szülőföldjén* (2025)

javítgatom a formálódó szöveget; betoldok ezt-azt, átemelek bizonyos részeket saját úti jegyzeteimből, hogy emberfia ne legyen megmondhatója, melyikünk alkotja a másikat.” F. és Tamási Áron, illetve egy harmadik karakter jelenik meg, keveredik tehát egymással a szövegben.

Az irodalom és a politika kapcsolódását, együttesét nagyon direkt példával szemlélteti a kötet, kissé didaktikusan felvillantva Markó Béla alakját: „hogyan lehetséges, hogy a régi, vagyis a halandó Tamási Áron tudatában az irodalom és a politika nem fenekedtek egymás ellen, most viszont, legalábbis az élők között, kizárólag Markó tudja politikusként is megőrizni magában a költőt?” A kettő összefűzésében mintegy aforizmaszerűen a literatúrának a „lelkek megmentését” tulajdonítja. A politika megemelt formában a közösség miatt foglalkoztatja Falusit. Társadalmunkról az egyéni érdekek és a közép-szer túlzott nyomása és az utóbbi megtestesítőinek taktikázásai miatt **lehangoló képet fest, sőt az adott társadalom végét jóslja:**

„tapasztaljuk, hogy az a közösség hal el, amelyikben mindenki átlagon felül-linek képzei magát, vagyis a többség beképzelt, akinek pedig lenne mire felvágna, jobbra elbujdokol; a kiemelkedők teljesítményei ebből következően elsikkadnak, az átlagember pedig, ha végre feltornázza magát az uborkafára, irigységében taszítja mélybe és pusztítja el társait. Ilyen elhaló közösség az enyém Budapesten.”

A nevekkel való játék, különösen Tamásihoz társítva az angol formában, a humor forrása. Az író amerikai tartózkodásának időben áthelyezett, elcsúsztatott jellemzői ideologikusságot is magukkal vonnak. Ez a jegy a kötet nyelvezetén néhol megtapasztalható. Összességében F. és Tamási alakja között valamiféle párhuzamot, megfeleléseket igyekszik kicsikarni a szöveg. A kortárs férfi figurája (F.) a nőikkel való viszonyait, a kötöttségekből menekülést próbálja önnön magának megmagyarázni. Eközben akár a tájhoz, akár az irodalomhoz, akár egy-egy jelentéshez kísérel meg hűségese lenni.

A *kikényszerített álom* cím erősen a valóság és a fikció közötti akaratlagos mozgást húzza alá. Tematikai szempontból ellenben az utazó szereplő álmodásra, így alváásra szorulását, az otthoniról a távolban való merengését emeli ki. Az álom témának a kötet egy-egy fényképének dokumentarista attribútuma ellentmondani látszik, ám felfigyelhetünk olyan fotóra is, amely az elrévülés felé visz. ■